

PSYCHOLOGY

Особистісні та соціальні фактори професійного становлення майбутніх священнослужителів

Н. С. Чміль

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

Paper received 25.08.2016; Accepted for publication 10.09.2016.

Анотація. У статті представлені результати факторного аналізу професійного становлення майбутніх священнослужителів. Описано авторську концептуальну модель професійного становлення студентів-богословів, показники якої послугували основою для факторного аналізу. Представлено детальний аналіз чотирьох виявлених факторів та їхніх показників. Виявлено тісні взаємозв'язки умов (соціальних факторів) та результатів (особистісних факторів) професійного становлення майбутніх священнослужителів.

Ключові слова: професійне становлення, професія священнослужителя, мотивація, комунікативна компетентність, міжособистісні стосунки.

Введення. Актуальність вивчення професії священнослужителя пов'язана із кризовою військово-політичною ситуацією в Україні. Міністерство оборони України за розпорядженням Кабінету Міністрів України відродило військову капеланська службу (2015 р.). На сьогоднішній день у Верховній раді України зареєстрований законопроект, який пропонує дозволити священнослужителям здійснювати свою діяльність в установах охорони здоров'я. Таким чином, значне розширення сфери діяльності священнослужителів потребує усестороннього вивчення професійного становлення спеціалістів цієї галузі знань.

Короткий огляд публікацій за темою. Професійне становлення як процес цілеспрямованої прогресивної зміни особистості під впливом соціальних дій і власної активності досліджувався багатьма науковцями, серед українських вчених це В. М. Васильков, О. І. Василькова, Ж. П. Вірна, Т. Ю. Гущина, О. М. Кокун, В. Л. Лапшина, С. Д. Максименко, Т. Д. Федірчик, С. І. Моськін, А. Б. Мудрик, В. І. Юрченко тощо. Проблема дослідження священнослужителів та студентів-богословів у психологічній літературі розроблена не достатньо. Лише останні 5 років почали з'являтися праці науковців на цю тематику.

Дослідженням етнокультурних чинників професійного самовизначення студентів-теологів займалась у межах дисертаційного дослідження українська вчена, психолог Р. В. Мотрук. Вона виявила, що майбутнім священникам властива полімотивованість професійного вибору при врахуванні чинників етнокультурного походження [5, с. 161]. Особистісну епістемологію студентів, в тому числі й теологів емпірично досліджували Minna Kaartinen-Koutaniemi та Sari Lindblom-Yläne. За результатами проведеного дослідження у студентів-богословів виявлений оціночний тип епістемології [3].

Здійснений теоретичний аналіз загальних закономірностей процесу професійного становлення та особливостей професійної підготовки та діяльності майбутніх священнослужителів дав можливість розробити концептуальну модель професійного становлення цих спеціалістів [7]. Модель ґрунтується на розумінні професійного становлення як комплексного процесу, що існує на перетині соціального та особистісного становлення індивіда у професії. Соціально-психологічні особливості професійного становлення майбутніх священників виявляються у змістов-

них характеристиках його етапів: 1) адаптація, 2) оволодіння професійними знаннями і вміннями, 3) реалізація професійних функцій.

Згідно запропонованого підходу особистісна компонента професійного становлення студента майбутнього священника представлена: професійною спрямованістю (мотиви вибору професії та мотивація навчання), задоволеністю обраною професією, сформованістю духовності (цінності, релігійність, творчість) та організаторських здібностей. Соціальна компонента професійного становлення студента-богослова представлена: особистісною значимістю для студента соціального мікро середовища, міжособистісними стосунками у студентській групі (соціометричний статус, активність у стосунках), значимістю професійно-педагогічних якостей викладача та сформованістю комунікативної компетентності (збалансованість мотиваційних орієнтацій у комунікації, мобільність у спілкуванні, комунікативні вміння, професійне мовлення).

Мета дослідження – емпірично та статистично виявити найбільш істотні змінні у структурі професійного становлення майбутніх священнослужителів.

Матеріали і методи. Для реалізації мети дослідження ми використали факторний аналіз. Для цього було проаналізовано кореляційну матрицю із 15 змінних за методом головних компонент – у даному випадку пошук рішення відбувається у напрямку обчислення власних векторів (факторів). Врахувавши великий масив даних, що підлягають аналізу, для мінімізації кількості змінних із високим факторним навантаженням, ми застосували метод ортогонального обертання – varimax [1]. За критерієм «кам'янистого осипу» було виокремлено чотири основних фактори.

Фактори підрозумувались шляхом складання значень позитивно навантажених показників та віднімання значень негативно навантажених показників. Сумарна частка розкритої дисперсії становить 44%, що є задовільним результатом. Чим більше навантаження, тим з більшою впевненістю можна сказати, що змінна визначає фактор. Як зазначають А. Комрі та Х. Лі [2], навантаження, які перевищують 0,71 (появляють 50% дисперсії), – відмінні, 0,63 (40% дисперсії) – дуже добрі, 0,55 (30%) – добрі, 0,45 (20%) – задовільні, та 0,32 (10% дисперсії) – слабкі.

Результати та їх обговорення. Так, за результатами факторного аналізу виокремлено чотири фактори.

Перший фактор охоплює 14% дисперсії. Найбільш значимими у межах даного фактора виявилися два показники. Один із них це показник мобільності у спілкуванні ($r=0,64$), як здатності до адаптивності у комунікації, як вміння ефективно змінювати стиль спілкування при зміні ситуації та поведінки партнера. Інший показник із такою ж значущістю у межах цього фактора виявився показник збалансованості мотиваційних орієнтацій у комунікації ($r=0,64$), як вміння використовувати основні комунікативні орієнтації у процесі формального (професійного) спілкування. Такі вміння є провідними для професії священнослужителя, яка передбачає спілкування із людьми різного віку, статусу та інтелектуального рівня. Мобільність та гармонійність орієнтацій у спілкуванні є складовими комунікативної компетентності, а саме її поведінковим та мотиваційним компонентами.

Наступними важливими показниками цього фактора є творчість ($r=0,61$) та релігійність ($r=0,41$). Ці показники ми розглядаємо як різні сторони духовності особистості, де творчість виступає властивістю індивіда, що проявляється в готовності до створення нових, нетрадиційних та оригінальних ідей, схем мислення, завдяки яким народжується нова матеріальна чи духовна цінність, чи сенс для людини, а релігійність розглядається як якість індивіда, що поєднує внутрішньо-психічний і зовнішньо-символічний прояви релігії [6]. Духовність як інтегральне утворення є вагомим характеристикою особистості священнослужителя, оскільки його одна із найважливіших професійних функцій передбачає духовне наставництво.

Також у межах зазначеного фактора істотними виявились організаторські здібності ($r=0,55$), як уміння співпрацювати з людьми та впорядковувати їхню діяльність. Це одне із провідних умінь для професії священнослужителя, необхідне для налагодження роботи парафії, зокрема координації роботи хору, помічників тощо.

У змісті даного фактора ми спостерігаємо чітке поєднання індивідуально-особистісних та соціально-обумовлених компонентів. До перших належить релігійність та творчість особистості, що є різними проявами духовності людини, яка виступає з одного боку, як системно-інтегрована складова психіки, з іншого – як синергетичний чинник взаємодії різних психічних сфер людини [4]. До соціально-обумовлених компонентів, тобто таких, які відповідають за взаємодію із навколишніми є гнучкість у спілкуванні, збалансовані орієнтації у комунікації та організаторські здібності. Таким чином, індивідуально-особистісні показники професійної соціалізації обов'язково функціонують і є пов'язаними із соціально-обумовленими показниками. Наприклад, мобільність у комунікації – як здатність до гнучкого та адаптивного мовлення – ґрунтується і взаємопов'язана із рівнем розвитку творчих здібностей. Якісний аналіз показників даного фактору демонструє їхню специфічну професійну спрямованість та значимість у професійній діяльності священнослужителя. Тому, з огляду на аналіз окремих показників фактору ми визначаємо його як «специфічно-богословський».

Другий фактор професійного становлення охоплює 11% дисперсії. Найбільш значимим у межах даного

фактора є показник загальної задоволеності навчальною діяльністю ($r=0,73$) як емоційно-оцінне ставлення до такої діяльності, що відображає задоволеність змістом навчального та виховного процесу, обраною професією, взаєминами з однокурсниками, взаємодією з викладачами тощо. Крім того, значимим показником виявився соціометричний статус ($r=0,55$) як положення особистості в системі міжособистісних відносин. Вітчизняними та російськими вченими міжособистісні відносини часто розглядаються як внутрішня мотиваційна основа спілкування, а спілкування – як зовнішній феномен, процес їхньої актуалізації (А. А. Леонтьєв, Н. Н. Обозов та ін). Відповідні результати виявили і ми – високий соціометричний статус, який характеризується сприятливим емоційним кліматом пов'язаний із високими показниками задоволеності навчальною діяльністю.

Наступним важливим показником у межах даного фактора є показник громадянської та професійної спрямованості у виборі професії ($r=0,51$), який передбачає значущість соціальних, моральних, пізнавальних, пов'язаних із змістом праці та творчих мотивів. На перших курсах навчання така спрямованість стосується вибору професії, а на усіх наступних – відображає характеристики привабливості обраної професії.

Таким чином, найбільш значимим у межах цього фактору виявився емоційний компонент професійного становлення майбутніх священнослужителів. Термін «емоція» визначається психологами як суб'єктивний носій мотивації (В. К. Вілюнас), як мотиваційно-смыслова орієнтація (А. В. Запорожець), як почуття, що мотивує, мобілізує енергію, і ця енергія в деяких випадках відчувається суб'єктом як тенденція до здійснення дії (К. Е. Ізард). Емоційні переживання, що обумовлюють формування і розвиток стійкості мотивів теж виявилися значимими показниками у межах зазначеного фактору, що інтегрується у показнику загальної задоволеності навчальною діяльністю. Також виявлено, що сприятливий соціометричний статус прямо пропорційно взаємопов'язаний із задоволеністю діяльністю. Так, високий соціометричний статус свідчить про наявність теплих емоційних міжособистісних відносин у студентській групі, що і обумовлює задоволеність взаєминами з однокурсниками, обраною професією та навчанням.

Якісний аналіз показників фактору демонструє співвідношення емоційно-мотиваційних та соціальних змінних професійної соціалізації – як взаємозалежне функціонування соціального положення у групі студентів та мотивації професійного розвитку. Враховуючи змістове наповнення показників фактору, ми визначаємо його як «мотиваційний». Цей фактор демонструє, що мотивація та емоції, що обумовлюють її стійкість, мають значний вплив на процес професійного становлення студентів майбутніх священнослужителів.

Третій фактор, який охоплює 10% дисперсії, відображає показники особливостей професійного спілкування та спрямованості майбутніх священнослужителів. Професійне мовлення ($r=0,72$) є найважливішим показником цього фактора, що акцентує увагу на необхідності розвинених комунікативних умінь у представника цієї професії. Професійне мовлення це складова професійної компетентності;

мовлення, що передбачає коректний вибір мовних засобів лінгвістичних, соціально обумовлених та психологічних. Професійне мовлення ґрунтується на знаннях національної літературної мови як інструменту, який в конкретних (професійних) умовах змістовно змінюється відповідно до галузі знання (наприклад, насичується спеціальними термінами і виразами). Тобто, професійне мовлення характеризується особливостями предмету мовлення та його спрямуванням.

Особливості такого спрямування для професійного мовлення у межах зазначеного фактору проявляється у показниках духовних цінностей ($r=0,62$) та громадянської та професійної спрямованості у навчанні ($r=0,56$). Домінування духовних цінностей у мовця надає особливого відтінку комунікації, що проявляється у значущості власне спілкування, любові, соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві, допомоги і милосердя до інших людей, пізнання нового у світі тощо. Таким чином, духовні цінності задають певні норми спілкування та поведінки, взаємодії в різних мікросередовищах та з різними категоріями населення. Аналогічно і мотивація навчання як елемент професійної спрямованості особистості, що відображає пріоритети в освоєнні майбутньої професійної діяльності здійснює вплив на особливості комунікації майбутнього священнослужителя. Так, переважання громадянської та професійної спрямованості у навчанні передбачає орієнтацію студента на спілкування, загальну та творчу активність, суспільну корисність.

Ще одним значимим показником у межах зазначеного фактора виступає компетентний тип реагування у комунікації ($r=0,42$), що передбачає високий рівень розвитку комунікативних знань та навичок їхньої реалізації на практиці у ситуаціях бесіди та необхідності прояву емпатії (розуміння почуттів і станів іншої людини). Також це стосується уміння адекватно та впевнено реагувати на позитивні та негативні висловлювання партнера, на прохання тощо.

Якісний аналіз показників фактору демонструє співвідношення та взаємозалежність змінних комунікативної компетентності та професійної спрямованості. Комунікативна компетентність як комплекс внутрішніх ресурсів у цьому факторі представлена професійним мовленням та впевненим типом реагування у різних комунікативних ситуаціях. Різноманітність професійних ситуацій у діяльності священнослужителя (хрещення, похорони, сповідь тощо) передбачає обов'язкову наявність комунікативних навичок. Професійна спрямованість представлена показниками духовних цінностей та мотивів навчання. Спрямованість на духовний розвиток та громадянські та професійні цілі відображає особистісну значимість для студента суспільних та професійних потреб і цінностей. Так, особливості такої спрямованості визначають характеристики професійного спілкування майбутніх священнослужителів та, відповідно, орієнтацію на духовні потреби та цінності співрозмовника. Отже, комунікація професіонала у цій галузі тісно пов'язана із духовністю та релігією, що передбачає певну манеру, послідовність та особливості спілкування із вірянами. Тому, з огляду на аналіз окремих показників фактору ми визначаємо його як «кому-

нікативний». Цей фактор демонструє, що комунікативна компетентність та професійна спрямованість, що обумовлює мовленнєві особливості, мають значний вплив на процес професійного становлення студентів майбутніх священнослужителів.

Четвертий фактор пов'язаний із активністю та особливостями взаємодії майбутніх священнослужителів у мікро середовищі ВНЗ, тобто у студентській групі. Цей фактор охоплює 9% дисперсії. Так, провідним показником у межах зазначеного фактора виступає загальне прагнення до взаємодії ($r=0,58$), що проявляється в активності у міжособистісних стосунках. Враховуючи особливі умови професійного становлення і соціалізації майбутніх священнослужителів, що полягає у обмеженні вільного спілкування із особами поза духовними ВНЗ, наявне прагнення до активної взаємодії реалізується у межах студентської групи. Ще одним важливим показником у межах зазначеного фактора виступає компетентний тип реагування у комунікації ($r=0,52$), що передбачає домінування впевненого стилю спілкування та здатність уникати чи стримувати агресивні та залежні реакції. Також така компетентність у спілкуванні передбачає наявність багатьох вмінь, серед яких: уміння проявляти та приймати знаки уваги від однолітків; реагувати на несправедливу чи справедливу критику, на провокуючу поведінку з боку співрозмовника; уміння звертатися до однолітка та відмовити на його прохання; надавати та приймати підтримку тощо.

Таким чином, виявлені у межах зазначеного фактору показники створюють основу для виникнення та розвитку міжособистісних відносин та реалізації функції афіліації як прагнення бути у товаристві інших людей, потреба теплих, емоційно значимих стосунків з іншими (дружби, любові тощо). Загострення потреби афіліації пов'язане із двома основними умовами. Перша обставина пов'язана із необхідністю віднайти супутницю життя, оскільки на момент висвячення у сан (що можливо уже на 5 курсі навчання) студент повинен бути одруженим, за інших обставин – він дає обітницю безшлюбності. Крім того, розлучатись священнослужителям не можна, за це можуть відлучити від церкви. Друга обставина пов'язана із навчанням у закритому закладі, коли є чітко регламентовані години прогулянок (дві години на день). Так, такі умови і створюють підґрунтя для прагнення активності у взаємодії та розвинених комунікативних умінь.

Від'ємне значення показника значимості групи товаришів по навчанню ($r=-0,67$), ще більше підкреслює саме соціальну, поза університетську спрямованість студентів. Майбутні священнослужителі проживають, харчуються і вчать із своїми однокурсниками, що представлені виключно чоловічою статтю. У такого роду колективах частіше спостерігається конкуренція та суперництво. Крім того, у межах академії студенти перебувають під пильним контролем (і поведінки, і висловлювань), надзвичайно сильний контроль підтверджується наявністю камер спостереження у класах та коридорах (зокрема у Волинській православної богословської академії). Відповідно, майбутні священнослужителі не марнують жодної нагоди поспілкуватись із особами поза

університету, особливо якщо вони протилежної статі.

Саме це дозволяє стверджувати, що високі показники прагнення до взаємодії та комунікативних умінь взаємопов'язані із низькою значимістю для студента групи товаришів по навчанню. І навпаки, референтність студентської групи для особистості супроводжується низьким рівнем розвитку комунікативних умінь та компетентного типу реагування, а також із пасивним ставленням до міжособистісної взаємодії. Так, негативний полюс підтверджує особливий зміст та умови професійного розвитку у духовних ВНЗ, що передбачають деякі елементи аскетизму.

Здійснений якісний аналіз показників четвертого фактора професійної соціалізації майбутніх священнослужителів акцентує увагу на міжособистісних стосунках. Враховуючи змістове наповнення показників фактору, ми визначаємо його як «соціальний». Цей фактор демонструє, що соціальні детермінанти професійного становлення майбутніх священнослужителів є не лише значущими, але й розкривають усі деталі реального обмеження можливостей соціальної взаємодії студента із зовнішнім світом.

Висновки. Якісний аналіз та порівняння виокремлених факторів дає змогу зробити висновок, що у процесі професійного становлення у духовних ВНЗ провідна роль належить професійній специфіці – тоб-

то у опосередкуванні процесу становлення головну роль відіграють індивідуально-особистісні та соціальні уміння, необхідні для практичної реалізації професійної діяльності. Спрямованість для застосування таких умінь визначає мотивація, стійкість якої забезпечується емоційним кліматом у групі та задоволеністю усіма аспектами становлення. Поєднання функцій соціальної та комунікативної демонструє соціальну спрямованість професії священнослужителя.

Загалом, якісний аналіз усіх чотирьох факторів дає змогу зробити висновки про те, що структура професійного становлення майбутніх священнослужителів виступає як взаємопов'язана система блоків, які забезпечують розвиток та перебудову мотиваційної та комунікативної сфер студента. Проте, все ж найбільш вагомим виявився фактор «специфічно-богословський», що акумулює усі вміння та здібності необхідні священнослужителю для виконання професійної діяльності. Також, отримані дані дають підстави стверджувати, що соціальні умови життєдіяльності у студентських групах у духовних ВНЗ мають істотний вплив на професійне становлення майбутніх священнослужителів, що підкреслює фактор «соціальний». Таке поєднання дозволяє говорити про те, що і умови, і результати професійного становлення є рівноцінними складовими цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Abdi, H., Lewis-Beck, M., Bryman, A., Futing, T. (Eds) Factor rotations in factor analysis // Encyclopedia for Research Methods for the Social Sciences, 2003. P. 792-795.
2. Comrey, A. L., Lee, H. B. A First Course in Factor Analysis, 1992. 488 p.
3. Kaartinen-Koutaniemi, M., Lindblom-Ylänne, S. Personal Epistemology of University Students: Individual Profiles // Education Research International, 2012.
4. Маценко Ж. М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання, 2010. 100 с.
5. Мотрук Р. В. Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості, 2013. 250 с.
6. Пивоварова Н. П. Проблема інтерпретації та операціоналізації термінів «релігія», «віра», «релігійність»: огляд наукових підходів // Український соціум, 2014. №1(48). С.44-55.
7. Чміль Н. С. Концептуальна модель процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів // Вісник Харківського національного педагогічного університету, Серія Психологія, 2016. Випуск 52. С. 235-244.

REFERENCES

1. Abdi, H., Lewis-Beck, M., Bryman, A., Futing, T. (Eds) Factor rotations in factor analysis // Encyclopedia for Research Methods for the Social Sciences, 2003. P. 792-795.
2. Comrey, A. L., Lee, H. B. A First Course in Factor Analysis, 1992. 488 p.
3. Kaartinen-Koutaniemi, M., Lindblom-Ylänne, S. Personal Epistemology of University Students: Individual Profiles // Education Research International, 2012.
4. Matsenko, J. M. Spirituality: the phenomenon of psychology and an object of education, 2010. 100 p.
5. Motruk, R. V. Ethno-cultural factors of professional self-identity, 2013. 250 p.
6. Pivovarova, N. P. Problems of interpretation and operationalization of the terms «religion», «faith», «religiosity»: review of scientific approaches // Ukrainian society, 2014. №1(48). P.44-55.
7. Chmil, N. S. Conceptual model of professional socialization process of future clerics // Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovorody, 2016. Is. 52. P. 235-244.

Personal and social factors of future priests' professional formation

Chmil N.

Abstract. The results of the factor analysis of future priests' professional formation are presented. The conceptual model of professional formation of theology students is described. Indicators of this model are served to the basis for factor analysis. The four factors of future priests' professional formation are detected. Close relationships between conditions (social factors) and outcomes (personal factors) of future priests' professional formation are found.

Keywords: professional formation, the profession priest, motivation, communicative competence, interpersonal relations.

Личностные и социальные факторы профессионального становления будущих священнослужителей

Н. С. Чміль

Аннотация. В статье представлены результаты факторного анализа профессионального становления будущих священнослужителей. Описана авторская концептуальная модель профессионального становления студентов-богословов, показатели которой послужили основой для факторного анализа. Представлен подробный анализ четырех выявленных факторов и их показателей. Выявлено тесные взаимосвязи условий (социальных факторов) и результатов (личностных факторов) профессионального становления будущих священнослужителей.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессия священнослужителя, мотивация, коммуникативная компетентность, межличностные отношения.